

УДК: 070. 41: 82-92

КОНЦЕПТОСФЕРА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Василик Л.Є.

Актуальність. Будь-який дискурс нерозривно пов'язаний з певними формотворчо-ключовими фігурами, які визначають його структуру. Вважаємо, що однією з таких складових конструкцій публіцистичного дискурсу є його своєрідна „внутрішня форма” – концепт, правомірність виділення якого у публіцистичному дискурсі незаперечна. *Метою* нашої *статті* є погляд на публіцистику з погляду концепту як її формотворчого елементу, з'ясування можливостей концептуального аналізу, виділення важливіших концептів, загалом у його стилевій манері. Така позиція, на нашу думку, дозволяє встановлення їхньої ролі як в конкретному творчому задумі публіциста, так і уникнути фрагментарності в дослідженні публіцистичного тексту та досягнути цілісну конструктивну модель творчості публіциста в усій повноті. Тут виокремлюються два терміни: концепт – поняття, цілісно осмислене й інтерпретоване публіцистом, і концептосфера – структура, яка складається з продуманої єдності окремих концептоносіїв в його індивідуальному задумі.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що досі немає чіткого визначення поняття *концепту*, хоча в науковому дискурсі воно досить активно вживається – переважно у когнітивній лінгвістиці, лінгвопсихології, соціології, філософії, літературознавстві. Над дослідженням концепту активно працювали А. Вежицька, Р. Розіна, О. Кубрякова, Р. Фрумкіна, В. Кусман, Т. Радзієвська, Н. Слухай, В. Іващенко, О. Шмельов, В. Долинський, С. Мартинек, О. Ясіновська, М. Яцимирська та інші дослідники. У мовознавстві концепт визначається через такі характеризуючі складові, як формулювання, загальна думка, розумовий образ, поняття. Об'єктом уваги ставали різнопланові за семантичним наповненням концепти, особливості їх функціонування у структурі тексту. Так, російський філософ С. Аскольдов-Алксеев підкреслив універсальність концепту – його здатність заміняти у тексті невизначену кількість однорідних предметів, їхніх властивостей та окремих мисленневих функцій [1]. Д. Ліхачов визнав, що концепт виникає як відгук на досвід людської свідомості: чим він багатший, тим ширше значення може мати сам концепт. На нашу думку, це дуже важливо, адже саме полізначеннева аура концепту має здатність формувати універсальність концептосфери. Це дозволяє, визначаючи смислове поле концепту чи сукупності концептів, говорити про концептуальну цілісність системи публіцистичних текстів чи публіцистики конкретного історико-культурного дискурсу. Д. Ліхачов також підкреслює, що концепт має здатність домислюватися. За А. Вежицькою, він може бути відчутий як концепт-мінімум чи концепт-максимум. Отже, на цьому тлі отримуємо широке концептуальне поле щодо його трактування. Концептуальний образ світу досліджувала і літературознавець Е. Соловей, розглядаючи ключові образи („своєрідні „концепти” буття” – [8, с. 300]), зв'язки між ними у тексті і поза ним. Вона також визнає, що саме їх видозміна у загальній структурі твору закладає концептуальне бачення світу. Дослідниця мови сучасної преси О. Ясіновська виокремлює психічний і

мовний бік концепту, вважаючи, що у психіці – це образ, який віділює певні культурно-зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, „ідеєю” групи похідних понять та орієнтиром їх використання [11]. Отже, науковці вказують на широкий семантичний простір концепту та можливість його прояву, його наповнення в публіцистиці.

У журналістикознавстві поняття концепту поки що не настільки вживане, як в інших гуманітарних галузях, хоча теж поступово входить у науковий дискурс. Вдалі спроби перенести його у теорію й історію журналістики роблять дослідники мови ЗМІ. Приклад цього – дисертаційне дослідження Я. Приходи „Концепт Європа в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти”, де розглянуто специфіку функціонування концепту в мові преси, сформовано рецепцію української публіцистики крізь призму обраного концепту [6]. У цьому ракурсі працює В. Буряк („До проблеми концептуалізації факту у книжковому інформаційному мисленні”, „Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення” тощо), який розглядає „головні підсистеми концепції на системному рівні сучасної публіцистичної ментальності” [3], Х. Дацишин („Концепт „вибори” в сучасному українському політичному процесі”), яка аналізує „конотації, що виникають внаслідок метафоричної інтерпретації концепту” [4], А. Яценко („Концепт голод як об’єкт асоціативного аналізу”), ін. дослідники. Переконалися, що концепт сьогодні стає об’єктом суттєвої уваги. Його вивчення дозволяє відкрити нові підходи в інтерпретації кращих досягнень української публіцистики. Інтенсивність такої рецепції зумовлена потребою її системного комплексного вивчення на основі новітніх методологічних прийомів та підходів, одним із яких є теорія концепту. Вважаємо, що, на відміну від мовознавчих визначень, концепт у художньо-публіцистичному тексті визначається через такі складові, як образ, поняття, уявлення, символ, знак. Теоретичні проблеми функціонування концепту як формотворчого виражально-зображального елементу публіцистики не так часто порушувалися. Обговорюючись лише спорадично, вони мали фрагментарне висвітлення, тому потребують ширшого аргументування й дослідження. Через цю невивченість, вважаємо, варто звернути особливу увагу на функцію концепту в структурі художньої майстерності публіциста, простежити його роль в авторському задумі, його контекстуально-сміслові параметри, що складають концептуальне поле, та загалом місце окремого концепту в концептуальній картині публіцистичного світу автора чи цілого історико-культурного періоду.

Так, беручи до уваги журналістську парадигму II пол. XX ст. – поч. XXI ст., можна простежити цілісну концептуальну картину її публіцистики, що дозволить побачити та об’єктивно поцінувати всезагальний образ світу, витворений кращими майстрами слова, як єдину концептосферу. Зокрема, концептуальний дискурс української публіцистики II пол. XX століття актуалізує окремі концепти, важливіші з яких: Україна, віра, душа, свобода, пам’ять, особистість та ін. На когнітивній площині тексту вони посідають важливе місце, є складовими художнього універсуму, функціонують на різних рівнях інформаційного простору. Окремі з них в культурному дискурсі побутують як універсалії, міфологеми та ідеологеми, визначаючи публіцистичний стиль як окремого автора (його особистісний тезаурус – індивідуальну картину світу), так і концептуальну картину цілісного журналістського періоду, бо кожен публіцистичний дискурс можна розглянути на прикладі окремих дискусій та певних концептів, що ці дискусії структурують. Вважаємо, що використання публіцистом окремих концептів з їх контекстуально-семантичною парадигмою формує цілісну концептосферу творчості. Концепт впорядковує публіцистичний дискурс і тим самим спричиняє побудову єдиної картини світу. Системність художньо-публіцистичної свідомості досягається

сукупністю органічно поєднаних концептів. Таким чином дискурс у журналістиці бачиться як концептуальна цілісність, дискурс має бути концептуально сформований та аналітично побудований. За цих умов варто говорити про його сповнення, досягнення системності бачення. За Ю. Лотманом, „загальна правдоподібність є сумою окремих деталей, у яких ми легко впізнаємо частини зображуваного явища, життя” [6, с. 33]. Така сума деталей-концептів моделює, на нашу думку, концептуальну картину публіцистичного дискурсу. Концепт належить до знаково-комунікативної природи публіцистичної свідомості, роз’яснює дійсність як конкретну структуру. Так, у сучасній публіцистиці національний дискурс можна увиразнити через окремі дискусії, що стосуються національної ідеї, національної еліти тощо, та через окремі концепти в межах цих дискусій: свобода, душа, віра і т.д. Концепт по суті є тим «базовим пунктом», на якому дискурс тримається, він є необхідною текстотвірною і текстоформуючою структурою у публіцистичному творі.

Концепт як елемент структури тексту повинен працювати на його ідею, бо, на думку В. Буряка, „ідея за своєю суттю – це мініконцепція (концепт). Це свідомісна вершина айсберга, яка підпорядковує своєму вираженню усю систему зображально-виражальних засобів” [3, с. 23]. Отже, концепт та його смислове концептуальне поле об’єднують зв’язки на рівні ідей. На тлі системи виражально-зображальних засобів публіцистики концепт виконує важливу ідейно-підсилюючу роль. Він вибудовує проблемно-аналітичний інформаційний простір, а концептуальне поле створює інформаційний поліфонізм, коли, наприклад, один концепт набирає поліфонічних контекстуально-смислових варіантів, різних змістових рівнів (Україна – батьківщина, дім, коліска, міт, Ойкумена, Еллада тощо). Звідси концепт постає як свідомісна одиниця публіцистичного мислення, здатна інтерпретувати різноманітні факти інформаційного потоку, надавати їм цілісно-структурної та ідейно-художньої послідовності та широти осмислення. Тут публіцист в одному концепті фокусує цілий спектр різноманітних значень.

Водночас концепти – доволі рухомі щодо класифікації семантичні поняття. Вони можуть являти собою широке семантичне утворення, втілювати логічний та емоційно-асоціативний зміст слова, залежно від семантики набирати первинної та вторинної (метафоризованої) номінації, створювати систему бінарних смислових опозицій (Україна – Європа, свобода – рабство тощо), в контексті кожної національно-культурної свідомості (у нашому випадку – II пол. XX – поч. XXI ст.) набувати конкретніших історіософських аспектів – відобразити через закріплення у публіцистичній картині світу політичне й морально-духовне освоєння історії та суспільної практики. Концепт має ознаки гносеологічної категорії: він має певну протяжність у часі і просторі, внутрішній розвиток. Змістове наповнення концепту можна розглянути як в діахронно-історичному, так і в синхронно-контекстуальному аспектах, простеживши його багатозначність та модифікацію на різних етапах розвитку української публіцистики.

Як видається, окремі аспекти сказаного варто осмислити і крізь призму рецептивної естетики, адже кожен публіцистичний твір у журналістиці має своїм остаточним завданням реалізацію в конкретній читацькій свідомості. Тому журналіст як творець інформації формує її концептуальну структуру (сам текст) і орієнтується на адресата – реципієнта цієї інформації. Активна журналістика неможлива без читацької рецепції та широкого резонансу – в цьому її основне завдання. Журналістська інформативність твориться завдяки усвідомленій, добре продуманій концептуальності публіцистики, завдяки її важливішим концептам, наприклад – свобода, віра, пам’ять та ін. в публіцистичному стилі автора. Такі внутрішні підсистеми-концепти складають системну єдність його публіцистичного тексту. На прикладі їх функціонування можемо

простежити еволюцію окремих концептів як в індивідуальній свідомості публіциста, так і в певному історико-культурному періоді. Зокрема, видається вартим уваги осмислення концепту свободи в структурі шістдесятницької публіцистики, особливо в пресі самвидаву, та простеження його еволюції у пізніший час; концепту Україна на різних етапах розвитку української публіцистики; парадигми концептів душі та особистості, адже у різні періоди вони мали досить відмінне смислове наповнення тощо. Так, можна осягнути журналістську концептуальність певного періоду, осмислити його не фрагментарно, а цілісно й структуровано. Розуміння ж публіцистичного твору у цих випадках дуже залежить від адекватності його сприйняття реципієнтом, ідентифікації ним змісту. Свідомість може відшукати найрізноманітніші відтінки думки, різні уявлення та відчуття. Один читач сприйме концепт поверхово, інший – глибше, ще інший – у всій повноті значення. Тому тут настільки важливо для журналіста знайти та застосувати ті основні концепти, які увиразнили б думку та органічно донесли її до читача. Визначальною тут залишається ідея – саме вона обумовлює адекватність концептуального поля при трактуванні публіцистичного твору. Концепт не безмежний. Він чітко націлений, має закладену публіцистом конкретну ієрархію значень, його можна логічно проаналізувати. Таким чином, концепт становить важливу смислову одиницю для розуміння читачем публіцистичного твору.

Висновки. У підсумку можна стверджувати перспективність підходу до аналізу публіцистики з погляду концепту. Його теоретичне осмислення і практичне застосування в історії журналістики видається потрібним та перспективним, тому вимагає подальшої наукової розробки. Ця стаття служить лише актуалізацією проблеми.

Список літератури

1. Аскольдов-Алексеев С. Концепт и слово // Русская речь. – Новая сер. – Вып. II. – Ленинград, 1928. – С. 28-44.
2. Буряк В. Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення // Вісник Львівського у-ту. Сер. Журналістика. Вип. 22. – Ч. 1. – Львів, 2002. – С. 19-30.
3. Дацишин Х. Концепт «вибори» в сучасному українському політичному процесі // Зб. праць Наук.-досл. центру періодики. Вип. 7. – Львів, 2000.
4. Кусман В. Концепт в системі гуманітарного знання // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 3-30.
5. Лотман Ю. Лекции по структуральной поэтике // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1964. – Вып. 1.
6. Прихода Я. Концепт Європа в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти: Авт. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2005. – 16 с.
7. Розина Р.П. Человек и личность в языке // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 52-56.
8. Соловей Е. Українська філософська лірика. – К.: Універс, 1998. – 356 с.
9. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика: Сб. обзоров. – М., 1992.
10. Ясіновська О. Про межі термінів поняття і концепт у сучасній когнітивній лінгвістиці // Вісник Львів. у-ту. Серія: Філологія. 2003. – Вип. 30. – С. 257-268.

Поступила до редакції 18.08.2006 р.